

FŐCZE JÁNOS

FRONTÁTVONULÁS ÉS AZ ÚJABB „ROMÁN VILÁG” KEZDETEI SZÉPVÍZEN (1944–1945)

Elek hazaszökik

■ 1944 második felének egyik éjszakáján éjfél-tájt kopogtattak a szépvízi Balázs család háza ablakán. Háborús idők voltak, a két gyermekkel otthon lévő Balázs Anna rosszat sejtett, rémülten szólt ki a kopogató kiléte felől érdeklődve. A válaszoló hangja azonban megnyugtatta, a magyar királyi 32. székely honvéd határvédelethez szolgáló férje, Elek volt az. Szökésben volt, nem ment be a házba.¹

A csíkmadarasi születésű Bálint Anna 1942 januárjában ment férjhez Balázs Elekhez a „kicsi magyar világ” Szépvízén. Anna a szépvízi örmény Dajbukát családnál szolgáló csíki székely lányok egyike volt. A második világháború előtt (sőt utána is) a csíki lányokat előszeretettel adták szolgálni, legtöbbször valamelyik nagyobb városba. A közvélekedés szerint a cél végső soron az volt, hogy a szegényebb lány a módos családnál „jó háziasszonnyá” váljon, vagyis tanuljon meg háztartást vezetni, illetve a csíki parasztnál megszokottól eltérő ételeket főzni.

Ugyan nem mondta senki, de az is benne volt a számításban, hogy a városban a falubeli-eknél nagyobb választékból lelhet párra, akivel otthon vagy a legény falujában, ne adj’ isten a városban családot alapíthat. A járási központ Szépvíz ugyan nem volt város, de a gazdag, művelt és maguknak polgári életvitelt megengedő kereskedő és vállalkozó örmények az évszázadok alatt kisvárosias központot teremtettek ma-

Ami pedig az elszenvetett sérelmeket, ellopott javakat, elhajtott állatokat és a nőkön esett erőszakot illeti, mind azon problémák sorába kerültek, amelyeket a „szőnyeg alá sepertek”, hiszen az, hogy a „felszabadítók” vagy a „testvérenemzet” tagjainak ilyen jellegű tettei a nyilvánosság színe elé kerülhessenek, még jó ideig elképzelhetetlen volt.

guk köré. Nem csoda tehát, hogy háztartásaikba előszeretettel jelentkeztek a székelly lányok.

A jelenleg a Székely Határőr Emlékközpontnak otthont adó Dajbukát-házban lakó lány a vasárnapi szentmiséről hazamenet kezdett el ismerkedni a tősgyökeres szépvízi családból származó Elekkel, amit a frigy megkötése követett. A székely vidékek legendás szaporulatát egyáltalán meg nem hazudtoló módon a családos életet éppen hogy elkezdő Balázsnál már a házasság évének végén megérkezett a gyermekáldás. A kis Vilmát egy év múlva, 1943-ban követte Péter. Később még ketten jöttek, Gizella és egy fiú.

Az Elek családja által birtokolt vagyont a „jó közepes gazdaságok” közé sorolták, azaz nem számítottak kifejezetten gazdagnak, de a szegények közül kiemelkedtek. Körülbelül 10 hektáron gazdálkodtak, amiből közel 7 hektárt tett ki a szántó,² a maradék pedig kaszáló volt. A gazdaság jövedelmezősége „elbírta” azt is, hogy többnyire állandó jelleggel fel tudtak fogadni férfi munkaerőt (általában agglagényt) a háztartási és mezőgazdasági munkálatokra. Nagyobb munkák idején napszamosokat fogadtak fel.³

Az 1914-ben született Elek az első világháborúban veszítette el az édesapját, így édesanyja, a madéfalvi illetőségű Olti Mária egyedül nevelte a három fiát, Gáspárt, Eleket és Ferencet. A legnagyobb fiú a székely parasztgazdaságokban szokásosnál (fizikai fejlettségtől függően 10–14 év) is hamarabb kezdte így a munkát a gazdaságban, és amikor eljött az ideje, családot alapított. Miután a középső fiú is megházasodott, legkisebb fiúként Elek maradt az anyjával. A boldogság nem tartott sokat, a már említett frigyvet követően a fiatal családapát és egyben a ház egyetlen felnőtt férfiemberét el is vitték katonának.

Elek az 1943-ban született fia, Balázs Péter visszaemlékezése alapján az 1942-ben átadott gyimesfelsőlaki kaszárnyáknál volt szolgálatban, feladata a más helyek mellett a Szellő-tetőn „dekungot”, azaz megerősített fedezéket készítő zsidó munkaszolgálatosok őrzése volt. Péter emlékei alapján Eleket nem fertőzte meg az antiszemitizmus. Szépvízen egyébként sem számoltak össze sok magyar zsidót, az 1941-es népszámlálás idején 6 személy volt izraelita vallású, de ők is mind magyarnak vallották magukat.⁴

Elek végül a hátsországból kikerült a Szépvízhez közelítő frontra, majd nem tisztázott körülmények között az oroszok fogságába esett, és egy hadifogolymentben találta magát, amely Marosfőn keresztül Gyergyószentmiklós irányába tartott. Egy másik környékbelivel, Benő Ferencsel őrizet alatt gyalogoltak a hegyeken át. Elek szökésen gondolkodott, Benő viszont tartott az azonnali kivégzés veszélyét magában tartó lebukástól. Végül Elek egyedül kísérelte meg, elbújt egy borókabokorban, s miután a menet tovahaladt, hazatért a hegyeken keresztül. Így jutott tehát el a kopogtatásig.

Bemenni a házba a fia visszaemlékezése szerint több okból sem tartotta szerencsésnek. Egyrészt a viszontagságok ideje alatt elviselt higiéniai körülményekből adódóan ellepték a tetvek, amiktől kímélni akarta a családot, másrészt pedig a lelepleződéstől is tartott. Ruhákat kért, megmosdott a kút vizében, majd hátra vonult a hátsó udvarra, ahol elbújt a nagyra nőtt kenderben. Egy ideig bujkált, a szomszédok se tudták, hogy már nem a fronton van. A történet alapján a borsikabokorba való elrejtőzést nem vállaló Benő Ferenc csak négy évvel később került elő, Gyergyószentmiklósról ugyanis a foglyokat a Szovjetunióba vitték.

Nem egészen így emlékezett a történetekre Péter testvére, az 1949-ben született Kovács Gizella, aki a családi legendárium másik kútfőjéből meríthetett. Az

ő története alapján is megszökött Elek, de előbb, még a front odaérkeztét megelőzően, és nem is volt „igazi” szökésről szó, hiszen a története alapján „eltűnése” előtt megegyezett egy magyarországi tiszttel a nehéz helyzetben lévő családjához való hazatérésről. Gyalog érkezett a Tatros völgye felől, és Gizella szerint szívesen bement volna a házba, de az édesanyja nem engedte be a tetvek miatt. A gyermekeket féltve levetkőztették, elégették a ruháját, és megfürdették. Így ott-hon érte a frontátvonulás, amit a család minden tagja sérülésmentesen átvészelt.

Hogy kinek mondták el jól Elek történetét, Péternek vagy Gizellának, nem tudni.⁵ Az emlékezés közismerten csalóka művelet, a transzgenerációs emlékezet pedig még annál is ingoványosabb terep.⁶ Annyi biztos, hogy Elek megszökött és bármelyik helyzetből menekült is ki, utólag szerencsésnek bizonyult a döntése. Szemben azzal a 47 szépvízivel, akiknek a neveit a település hősi halottjainak emléket állító emlékművön olvashatjuk,⁷ túlélte a háborút. Sőt elkerülte a szovjet fogságot, és családját, javainak nagyobb részét megőrizve vág-hatott neki a negyvenes évek második felének.

Bár jó lehetősége lett volna rá, Elek nem a hősi halált választotta. Esete egyáltalán nem volt különös, a háború tapasztalata a szépvízi katonák többségét hasonlóképpen érintette. A 32-esekhez tartozó közel 1200 fős csíkszépvízi 4. székely határőrszázalój a gyimesi harcokban mindössze hét főt veszített, legtöbben a visszavonulás során tűntek el, szöktek meg vagy estek szovjet fogságba.⁸

A feltűnő és elbukó potenciális világrendek, valamint az oda-vissza tologatott határu országok között megforgatott székelyek élettapasztalata mind azt erősíthette bennük, amit talán Elekben is: ha elhagyja a szülőföldjét, nemcsak az életét kockáztatja egy egyre valószínűbben vesztes háborúban, hanem a hazatérése is kétségessé válhat. Maradt tehát.

Szépvíz

■ Ha elkezdünk Szépvíz után kutakodni, alig találni olyan a települést bemutató szöveget, amely ne a híres Szent László-legendával kezdődne. E szerint a kunokkal a térségben hadakozó lovagkirály biztatta lovát ivásra a vizet dicsérve és innen a név. Amit bizonyosra vehetünk: Szépvizet 1567-ben említik először az 53 portával jegyzett Zepwijz néven. Székely lakói katonai szolgálatukért cserében nemesi jogokat bírtak, a határvédelem, a katonanemzeti kiváltságtudat és az emiatti büszkeség mai napig része a közösségi emlékezetnek.

Az Erdély és Moldva közti világot és egyben a vizeket is elválasztó Csíki-havasokból kimagasodó Pogány-havas (1351 m) nyugati lábánál fekvő település elhelyezkedésével is magyarázható az, hogy a századfordulóra multietnikus és több vallású településsé fejlődött. Szépvíz Csík vármegye 1910-ben kettéosztott felcsíki járása keleti részének központjaként közigazgatási szempontból is kiemelkedett a környék falvai közül. A falu látképét mai napig meghatározzák a templomtornyok. A többségében római katolikus faluban nem kevesebb mint két római katolikus, továbbá egy örmény katolikus, illetve egy korábban görögkatolikus, ma ortodox templom is épült és használatban van.⁹

Külön színfolt a faluban egykor virágzó iparosság ugyancsak római katolikus temploma, amelynek saját temetője van. Ide az Iparosok Egyesületének tagjai temetkeztek és annak ellenére, hogy a második világháború végéig számos és öntudatos szépvízi iparosság elsüllyedésével a sajátos világuk gyakorlatilag megszűnt, leszármazottjaik oda temetkeznek ma is. A képletet bonyolítja, hogy az

1879-ben Csíkszentmiklóssal közösen létesített temetőn és a már említett iparosok temetőjén kívül még található a faluban egy mai napig használt római katolikus temető, ahová az „idegeneket”, illetve a „szegényeket” temették. A három római katolikus temető mellett örmény és román temető is van a községben.¹⁰ Az 1910-es népszámlálás idején 2386 személy római katolikusnak (itt mutatták ki az ekkor 50 és 100 fő közé tehető örmény katolikusokat is, némiképpen „szépitve” a statisztikát), 588 görögkatolikusnak, 29 reformátusnak, 10 evangélikusnak, 2 unitáriusnak, 7 izraelita vallásúnak, 4 pedig görögkeletinek (ortodoxnak) vallotta magát.¹¹

Ezek fényében nem meglepő talán, hogy az anyanyelvi és nemzetiségi összeírások is sokszínű népességet találtak a településen. 1910-ben az akkor még Moldova felé mélyen benyúló településen 2974 magyar és 92 román anyanyelvű személyt számoltak össze, illetve 8 németet és 4 más nyelvet beszélőt. A Magyar Királysághoz a második bécsi döntés nyomán visszatért Szépvíz települést az 1941-es népszámlálás alapján 3326 magyar, 120 román, 17 cigány, 1 német, illetve 19 nemzetiségét meg nem határozó személy, összesen 3466 fő lakta. Az örményeket a többséghez, ez esetben a magyarok közé számították.¹²

A korábban említett Gál Hunor nevéhez kötődik a szépvízi egyházközség történetére és egyházi életére fókuszáló, de a község múltját is részletesen bemutató a *Múltba zárt örökség* című kötet, a település történetéről készült legátfogóbb és kétségekívül legalaposabb munka.¹³ A település és a tágabb térség történetét az átmenet időszakában meglehetősen kevés munka tárgyalja részletesen. Ezek körül mindenképpen ki kell emelni Nagy József hadtörténeti tematikájú írásait,¹⁴ Antal Róbert István politikatörténeti csíki és gyergyói átmenetet bemutató tanulmányát¹⁵ és Gagy József társadalomtörténeti fókuszú kötetét Székelyföld 1949-es évéről.¹⁶ Alapmű továbbá a Nagy Mihály Zoltán és Vincze Gábor forrásközléseit tartalmazó *Autonómisták és centralisták* című kötet a két román bevonulás közötti időszokról.¹⁷

Frontátvonulás

■ A hadszíntérré vált Szépvíztől az 1941-ben számba vett mintegy 3500 lakosának többsége elmenekült, a szeptember 14-én a községet elfoglaló szovjet és román katonák a házakat feltörték és kirabolták. A frontot megváró szépvíziek közül többen estek a harcok áldozatául. Fazakas Jánost németek ölték meg, Nagy Gyulát az oroszok. A szekérével a falu központjában tartózkodó, szentmiklósi illetőségű Erőss Vidort bombatalálat érte, amely kioltotta az életét.¹⁸

A front átvonulása után a lakosok elkezdtek visszaszivárogni, míg a frissen felállott adminisztráció „ellenséget váltott”. A községet ért háborús károkról rendelkezésünkre áll néhány 1946-os adat, amely alapján egy 1944. szeptember 8-i, *ellenséges* német bombázás eredményeként 6 teljesen megsemmisült csúrról, 10 kismértékben rongálódott házról és 5 könnyebben sérült csúrról szerzünk tudomást.¹⁹ Az említett támadás egy másik kimutatás szerint 2 civil férfi, 6 katonára és 3 nő halálát okozta, 2 gyermek pedig megsérült.²⁰

Amikor a községiek által elszenvedett hadi eseményeknek Rácz György akkori plébános mintegy három év távlatából megpróbálta megvonni a mérlegét, egy ma már nehezen megfogható összeget, mintegy 237 milliárd lejnyi kárt állapított meg, amit károsultak szerint fel is sorolt.²¹ Körülbelül hetven, hadifogságba került férfi hívőről tudott, akik többsége családapa volt. Bár pontosabb információ

a számukra vonatkozóan nem áll rendelkezésre, az 1941-es népszámlálás 18. évet betöltött férfilakosságából kiindulva és a szépvízi Domus Historia Gál Hunor által közölt halálzási adatokkal kiegészítve ez a szépvízi férfiak legalább 6%-át jelenthette.²² A menekülés során meghaltak a plébános ismeretei szerint mind az idősebbek köréből kerültek ki.

Az általa ismert atrocitások sorában külön vette a férfiak és a nők által elszenvedetteket. Ezek szerint a Szépvízre is eljutó román vasgárdisták több férfit megverték, de az életét senkinek nem oltották ki. A plébánosnak mintegy 40 „erőszakoskodásról” volt tudomása, amit szovjet és román katonák követtek el a nyájához tartozó nőkkel szemben. Bár nincs ennél pontosabb adatunk, megállapítható, hogy az 1941-es népszámlálás adataiból kiindulva szexuális erőszakot a női lakosság legalább 3-4 százaléka szenvedhetett el.²³ Az elhalálozott családfők után 4 asszony maradt özvegyen, árván pedig 10 gyermek. „Házassági válásokról nem tudok, ellenben vagy ketten törvénytelen együttélést kezdettek, akiknek a férjük még fogságban van” – jelentette még.²⁴

Székelyek, szovjetek, románok. Hatalmi átmenet Csíkban és Szépvízen

■ A Vörös Hadsereg Csíkszeredába, a vármegyeközpontba 1944. szeptember 11-én vonult be. A vármegye lakosságának 1944 decemberében még csak mintegy harmada volt a lakóhelyén az 1941-es népszámlálás során összeírtakhoz viszonyítva.²⁵ Többségük a frontátvonulás elől és a magyar csapatokkal, illetve közigazgatással együtt hagyta el az otthonát. Nem kevesen az évszázadok óta bevett védekezési stratégiához nyúltak vissza, felhúzódtak a magasabb hegyekben található esztenákra (szállásokra), hogy ott vészeljék át a nehéz időket és az átmeneti időszak nagyon-, becsület- és létbizonytalanságait.

A korábbi időszakban részben marginalizált (szociáldemokraták) és nagyrészt felszámolt (kommunisták) baloldali mozgalmak²⁶ jelentősége a szovjetek megérkezéssel hirtelen megnőtt. Az egykori aktivisták visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy a Vörös Hadsereg tisztjei egyenesen szorgalmazták a kommunisták önszerveződését és lehetőség szerinti hatalomátvételét. Nyilván érdekelték voltak abban, hogy megbízható személyek álljanak a települések élén, akik készségesen segítenek nekik a frontátvonulás után megszállt területté vált térségben.

Az új helyzetben a magyarok összefogására alakult, a Román Kommunista Párttal szövetséges Magyar Népi Szövetség (MNSZ) vezetői és a RKP káderei között átjárás, illetve alá-fölé rendeltségi viszony volt. Ugyanakkor az is köztudott, hogy a kisebbségi létben összetartásra szocializált és szokott erdélyi magyarok tömegei, illetve a különböző szakmai szervezetek tagjai (EMGE, szövetkezetek stb.) a Magyar Népi Szövetség soraiba igyekeztek, aminek a kommunista párt azonban „csak” tömegszervezeti jelleget szánt. Az MNSZ kulcsemberei és a kommunisták közötti furcsa átfedések ellenére a tagok száma 1945 végére megközelítette a félmilliót – nem függetlenül attól, hogy a Kurkó Gyárfás vezette²⁷ szervezet az RKP által neki szánt szerephez képest megpróbálta megőrizni a viszonylagos önállóságát és továbbvinni valamit abból is, ami korábban az erdélyi magyar szakmai érdekképviseleti szervezetek felvállaltak.²⁸

Észak-Erdély szovjet „kalandja”, majd integrálása a Román Királyságba

■ A háború emberei ugyan lassan eltűntek a mindennapi életből, de a németeket kiűző és a magyar hadsereget is szétziláló szovjetek nem úgy jöttek, mint akik menni szerettek volna. A hadi eseményeket követően a hadifogoly katonákat (de gyakran egyszerű civileket is) vagonszámra vitték főként a focsani-gyűjtőtáborba és onnan a Szovjetunió különböző vidékeire. A túlélők közül legtöbben 1948-ban térhettek haza, de volt, aki csak az 1950-es évek elején.²⁹ Így járt például a község vezetését a frontátvonulást követően rögtön átvevő Várteréz Bogdán³⁰ fia, Béla is, aki csak 1948 júliusában szabadult a kaprinszki hadifogolytáborból.³¹

A Maniu-gárdisták³² atrocitásaira hivatkozva, de a megosztott Erdély lehetőségének a lebegtetésében rejlő zsarolási potenciált is szem előtt tartva a szovjet katonai parancsnokság kiutasította a román hatóságokat Észak-Erdély területéről. A politikai jelentőségű érvek mellett minden bizonnyal fontosak voltak a katonaiak is: a front előrehaladtával a területet minél kevesebb erőforrás ráfordításával kellett biztosítani, a nyugalmat fenntartani és az utánpótlást zavartalaná tenni. A maga során a román kormányt képviselő megyefőnök, Aurel Țețu csíki prefektus³³ is feladatául kapta 1944. november 10-én, hogy távolítsa el 48 óra leforgása alatt „az összes román hatóságot” a megyéből, aminek ő eleget is tett. A román hatóságoknak tehát arra sem volt idejük, hogy a magyar állam visszavonulása után átvegyék az összes funkciót, és mindenhol beültessék az embereiket.

Az MNSZ Rancz Károlyt javasolta a megye élére, amit a szovjet parancsnokság helyben is hagyott,³⁴ Szépvizet pedig a „kicsi magyar világ” idején községi bíró Gál Imre³⁵ után az korábban említett, oroszul jól tudó Várteréz Bogdán irányította egészen 1945 júliusáig.³⁶ A megyében tehát új magyar apparátus állt fel, aminek a működéséről Szépvízen nem áll rendelkezésünkre túl sok adat.

Az 1945. március 6-án kinevezett Groza-kormány hivatalba lépése után a Román Királyság újra integrálhatta a közigazgatásába Észak-Erdélyt, és a minden jel szerint a magyar lakosságra inkább nyugtatólag ható közjáték véget ért. A szovjet katonai adminisztráció ideje azonban egyáltalán nem volt konfliktusmentes és ez semmiképpen nem jelenti azt, hogy a szovjetek ne fosztogattak volna, vagy hogy ne lettek volna feszültségek a helyiek és a megszálló hadsereg részéről, éppen ellenkezőleg. Ezek a konfliktusok azonban minden bizonnyal eltörpültek az embereket lefejező Maniu-gárdisták ténykedéseitől, még ha túlzás is lenne a román apparátus egészét a Maniu-gárdisták fellépésével azonosítani.

A március 13-i ünnepélyes bevonulás után megkezdődhetett a helyiekre nagyban támaszkodó, azonban még az Észak-Erdélyen belüli megyék szintjén sem nagyon koordinált apparátus lecserélése. Csík vármegye megyefőnöke egy kisebb szerencsétlen *intermezzo* után³⁷ Bálint Mihály lett, a Petru Groza vezette pártszövetség, az Országos Demokrata Arcvonal (ODA), valamint az MNSZ megyei elnöki székébe a két világháború között a kommunista mozgalomban is aktív Oláh Péter csíkszenttamási földműves került. Várteréz Szépvíz élén még néhány hónapig maradhatott, 1945 júliusában leváltották. A helyére kerülő Nagy Miklós egészen 1947 júliusáig állt a község élén.³⁸ A jegyzői tisztséget az átmeneti időszak nagyobb részében betöltő Kovács Gábor is a helyén maradt. Őt majd csak 1947 őszén cserélték le.³⁹

A helyiek életét a háború kínjai után a tartalékaik egyre nagyobb felemésztődése mellett az elszabaduló infláció és a magyar pengőnek a román fizetőeszközzé váló átváltásának a nehézségei keserítették meg. Ehhez társultak a hadseregek ellátására és a szovjetekkel szembeni jóvátétel miatt eszközölt beszolgáltatási kényszerek. Ezek teljesítésére a községekben gyűjtőbizottságokat hoztak létre, amelyek községenként havonta hét szárnyast, minden levágott sertés után fél és egy kiló közötti zsírszalonnát vagy olvasztott zsírt kellett, hogy összegyűjtsenek. A „burgonya-feleslegek” összegyűjtését területi beszerzők és az International nevű cég végezte. 1945. október 1-jéig megengedett volt a jóvátétel céljaira történő állatrekvirálás is.

Összegzés

■ Összességében nézve a frontátvonulás időszakát, megállapítható, hogy Szépvíz viszonylag „olcsón” megúszta a konkrét harci cselekményeket. Bár rombolások érték és emberéletben is esett kár, illetve legalább 4 asszony özvegyen és 10 gyermek árván maradt, a település lakóinak nagy többsége sikerrel átvészelte ezt a maximális létbizonytalansággal járó időszakot. A nyáját jól ismerő plébános korábban idézett beszámolója alapján a nehezebb időszak ezután következett. Már a front elől menekülők között elkezdte szedni az áldozatait a halál. A települést elfoglaló román és szovjet katonák mintegy 40 szépvízi nővel „erőszakoskodtak”. Ugyanakkor nem kevesebb, mint hetven szépvízi családtól ragadták el az apát „egy kis munkára”, azaz hurcolták el keletre, a Szovjetunió újjáépítésére, míg az otthon maradó vagy hazatért férfiak közül volt, akit a román gárdisták bántalmaztak.

Ez utóbbi fényében nem meglepő, hogy a források alapján Észak-Erdély szovjet katonai közigazgatás alá kerülését inkább pozitívan fogadták a helyiek, hiszen tartani lehetett attól, hogy a román szélsőséges elemek a magyar lakosság terrorizálására készülnek, mint tették is a Maniu-gárdisták. Hasonló, leszámolást és adott esetben kitelepítést hangoztató vagy előrevetítő fenyegetőzések hangzottak el a bukaresti hatóságok által kinevezett megyefőnökök és más román tisztviselők, illetve vallási előjárók részéről is.⁴⁰ Ezzel a retorikával szemben az 1945 márciusában román uralom alá visszatért Észak-Erdély magyarsága már a frissen kinevezett, az MNSZ támogatását élvező Groza-kormány magyarbarát „szólamait” hallhatta a végrehajtó hatalom csúcsáról.

Ami pedig az elszenvedett sérelmeket, ellopott javakat, elhajtott állatokat és a nőknél esett erőszakot illeti, mind azon problémák sorába kerültek, amelyeket a „szőnyeg alá sepertek”, hiszen az, hogy a „felszabadítók” vagy a „testvérnemzet” tagjainak ilyen jellegű tettei a nyilvánosság színe elé kerülhessenek, még jó ideig elképzelhetetlen volt. Nem maradt más, mint cipelni kellett ezeket egy életen át.

■ JEGYZETEK

1. A szöveg a Horváth Sándor vezette WORK-kutatócsoport, azaz az MTA–BTK Lendület Munkaformák Kutatócsoport kutatásának keretében készült. A szöveg elkészültével kapcsolatos tanácsaikért köszönettel tartozom Antal Róbert Istvánnak, Apor Péternek, Bárdi Nándornak, Horváth Sándornak és Kovács Szabolcsnak.

2. Venczel József számításai alapján a harmincas években a hely adottságait figyelembe véve fejkenként 1,7 hektárnyi szántó-, rét és kaszálóterületre volt szükség, hogy rentábilis gazdaságot lehessen fenntartani. Vö.: Venczel József: *Csík népe és népesezési viszonyai*. Hítel 1939. 3. sz. 229–241.

3. A napszamosok felfogadásáért a szombaton tartott szépvízi piacra lehetett menni. Az egyszeri kereset reményében a környék szegényebb legényei kiálltak a piac szélére, és várták a gazdákat, hogy elszegődhessenek egy-egy nagyobb munka idejére hozzájuk. *Interjú Balázs Péterrel. Szépvíz 2023. július 21.* (Hangfelvétel a szerző tulajdonában).
4. Szépvíz község felekezeti és etnikai statisztikája az Adatbank.ro oldalon (Online: <https://varga.adatbank.ro/?pg=3&action=felek&id=346>, lekérdezve: 2023. 12. 21.)
5. Ami pedig a datálást illeti, eléggé nagy bajban vagyunk, ugyanis Péter a nyár közepét adta meg az apjával történt események időpontjának, amikor a frontvonal még messze járt a Szépvíztől, csak 1944. augusztus 28-án érte el a Gyimesi-szorost, aminek részeit egészen szeptember közepéig tartották a hullámzó front magyar oldalán harcolók. Tehát amennyiben valóban sor került erre az eseményre, csakis az ősz folyamán történhetett. A Gizella által elbeszéltekhez viszont inkább talál Péter történetének a datálása, ugyanis az a székelyföldi harci cselekmények megkezdése előttre teszi a megérkezést. Végül soron azt se zárhatjuk ki, hogy mindkét történet elemei lezajlottak, Elek „eltűnt” a magyar csapatok kötelékéből, és kicsúszott az őt foglyul ejtő szovjetek kezei közül, éppen azelőtt, hogy elvonatozhatták volna egy „kis munkára”, újjáépíteni a Szovjetuniót. Az 1944-es erdélyi hadi események hadtörténeti feldolgozásához lásd: Ravasz István: *Erdély ismét hadszíntér 1944 – Szovjet–német és román–magyar párhuzamos háború Magyarországon*. Petit Real Könyvkiadó, Bp., 2002. (Online: <https://www.arcantum.com/hu/onlinekiadvanyok/2vhSzakonyv-magyarok-a-ii-vilaghaboruban-2/erdely-ismet-hadszinter-1944-szovjetnem-et-es-romanmagyar-parhuzamos-haboru-magyarorszag-2418/>). A Gyimesben történtek szubjektív leírásához lásd Sebő Ödön magyar királyi honvédtiszt visszaemlékezését: Sebő Ödön: *A halálra ítélt zászlóalj. Gyimesi-szoros, 1944*. Budakeszi Kultúra Alapítvány Kiadó, 2021.
6. Kiemelt módszertani fogódzóm: Horváth Sándor: *Muszáj interjúzni? Az oral history mint nyilvános és/vagy szakszerű történelem*. Forrás 2011. 7–8. sz. 21–38. (Online: http://epa.oszk.hu/02900/02931/00145/pdf/EPA02931_forras_2011_7-8_021-038.pdf); Paul Thompson: *The Voice of the Past. Oral history* (third edition). Oxford University Press, 2000; Tóth Eszter Zsófia: *Az oral history elméleti és gyakorlati kérdései*. In: *Módszertani tanulmányok*. Eszterházy Károly Főiskola Líceum Kiadó, 2003. 21–34. (Online: http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/5770/1/21_34_T%C3%B3th.pdf).
7. Közli: Gál Hunor: *Múltba rejtett örökség. Fejezetek Szépvíz történelmi örökségéből*. Mark House Kiadó, Gyergyószentmiklós, 2016. 70.
8. Azt, hogy Balázs Elek is ebben a határőrzászlóaljban harcolt, csak valószínűsítem. Nagy József nagyszámú dezertálást dokumentáló adataihoz lásd: Nagy József: *Székelyföld határvédelme a második világháborúban*. In: Bárdi Nándor – Pál Judit: *Székelyföld története*. III. 1867–1990. MTA BTK–EME–HRM, Székelyudvarhely, 2016. 452.
9. A szépvízi római és görögkatolikus egyházközségek összehasonlításához lásd: Gyórfy Eszter: *„Nem akartak tovább román valláson maradni”. A csíkszépvízi római és görögkatolikus egyházközségek és híveik a 20. század első felében*. In: Ethno-Lore: A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve 37. 183–230.
10. Gál Hunor: *Múltba rejtett örökség. Fejezetek Szépvíz történelmi örökségéből*. i. m. 272–275.
11. Szépvíz etnikai és felekezeti statisztikái Varga E. Árpád *Erdélyi etnikai és felekezeti statisztikájában*. (Online: <https://varga.adatbank.ro/index.php?tel=Sz%E9pviz&megye=0&x=0&y=0&pg=2>, letöltve: 2024. március 18.)
12. Uo.
13. Gál Hunor: *Múltba rejtett örökség. Fejezetek Szépvíz történelmi örökségéből*. i. m.
14. Utóbb például: Nagy József: *Székelyföld határvédelme a második világháborúban*. In: Bárdi Nándor – Pál Judit: *Székelyföld története*. III. 1867–1990. i. m. 440–452.
15. Antal Róbert: *Szemelvények a csíki és gyergyói mikrorégió/kistérség átmeneti éveiből (1945–49)*. Gyergyói Szemle 2017. 3. sz. 7–33.
16. Gagy József: *A krízis éve Székelyföldön, 1949*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2004.
17. Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor (szerk.): *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)*. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Pro Print Könyvkiadó, Kvár – Csíkszereda, 2003.
18. Gál Hunor: *Múltba rejtett örökség. Fejezetek Szépvíz történelmi örökségéből*. i. m. 166.
19. Nagy Miklós szépvízi polgármester által felterjesztett kimutatás a szépvízi 1944. szeptember 8-i bombázás ingatlanokban okozott káiról. Szépvíz, 1946. szeptember 9. RO-HR-F-00080-27. f. 87.
20. Nagy Miklós szépvízi polgármester által felterjesztett kimutatás a szépvízi 1944. szeptember 8-i bombázás emberéletben okozott káiról. Szépvíz 1946. szeptember 9. RO-HR-F-00080-27. f. 86. Név szerint ismerjük a bombatámadás áldozatai közül Péter Domokost, Kondor Györgynét és László Károlyt. Jelentés a háború okozta anyagi és egyéb vonatkozású károkról. Szépvíz 1947.

- március 12. Közli: Gál Hunor: *Múltba rejtett örökség. Fejezetek Szépvíz történelmi örökségéből.* i. m. 344–351.
21. Uo. A lerombolt és sérült épületek mellett a zabrálások jelentették a legnagyobb tételt, szerekertől kezdve terményeken, állatokon, ruhákon, ételeken és szerszámokon át mindent vittek a katonák, amit mozdíthatónak találtak, vagy amire éppen szükségük volt.
22. Az 1941-es népszámlálás idején Szépvízen 1130 18. életévét betöltött férfit számoltak össze, 1944-ben pedig még 122 férfi töltötte be a 18. életévét. A Gál Hunor által közölt adatok alapján 91-en haltak meg.
23. Az 1941-es népszámlálás idején Szépvízen 1085 18. életévét betöltött nőt számoltak össze, 1944-ben még körülbelül 110 nő töltötte be a 18. életévét. A Gál Hunor által közölt adatok alapján 77 katolikus hívő halt meg. Az így kapott arány könnyen lehetett nagyobb, hiszen a plébános a saját híveivel történekről írt jelentést, miközben más vallásúak is voltak a községben. A témához lásd: Pető Andrea: *Átvonuló hadsereg, maradandó trauma. Az 1945-ös budapesti némi erősak esetek emlékezte.* Történelmi Szemle 1999. 1–2. sz. (Online: https://epa.oszk.hu/00600/00617/00003/tsz99_1_2_peto_andrea.htm)
24. Jelentés a háború okozta anyagi és egyéb vonatkozású károkról. Szépvíz 1947. március 12. Gyulafehérvári Érseki Levéltár, Num. 3935–1946. 32. csoport. Közli: Gál Hunor: *Múltba rejtett örökség. Fejezetek Szépvíz történelmi örökségéből.* i. m. 344–351.
25. 1941-ben 172.000 lakost számoltak össze Csík vármegyében, 1944 azonban csak 58 000 embert találtak a lakóhelyén. Ehhez lásd a Varga E. Árpád adatait felhasználó Antal Róbert István tanulmányát: *Antal Róbert István: Szemelvények a Csíki és Gyergyói mikrorégió/kistérség átmene-ti éveiből (1945–49).* Gyergyói Szemle 2017. 3. sz. 7–33. (Online: https://adatbank.ro/html/alcim_pdf13399.pdf)
26. A szociáldemokraták és a kommunistákkal társutas madoszosok legújabb erdélyi magyar történeti feldolgozásaihoz lásd: Antal Róbert-István: *Jodáky Lajos (1913–1974)* (Doktori disszertáció). Eszterházy Károly Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, Eger, 2021 (Online: http://disszertacio.uni-eszterhazy.hu/94/1/AR_disszert%C3%A1ci%C3%B3.pdf); Főcze János: *A MADOSZ. Baloldali magyar történet a Román Királyságban (1934–1944).* Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2020; Kovács Szabolcs: *Katolicizmus – szocializmus – kiábrándulás. Bányai László (1907–1981) életútja* (Doktori disszertáció). Eszterházy Károly Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, Eger, 2021 (Online: <http://disszertacio.uni-eszterhazy.hu/97/1/disszert%C3%A1ci%C3%B3.pdf>)
27. Kurkó Gyárfás (1909–1983) csíkszentdomokosi származású lakatos a MADOSZ-ban kezdett el politizálni, 1936-ban a MADOSZ Brassó megyei titkárának, majd 1937-ben a MADOSZ elnökének választották. A MADOSZ 1944-es újjászervezése után 1944–1947 között a Magyar Népi Szövetség (MNSZ) elnöke. Mivel a román államtól független romániai magyar intézményrendszer fenntartásáért szállt síkra és szembe került az RKP magyarságpolitikájával, megfosztották elnöki tisztségétől, 1949 őszén letartóztatták, majd 1951-ben elítélték. 1964-ben általános amnesztiával szabadult, nyugdíjazásáig gyári munkásként dolgozott.
28. Az MNSZ történetéhez lásd: Lönhárt Tamás: *Uniunea Populară Maghiară în perioada instaurării regimului communist în România (1944–1948).* Argonaut, Cluj, 2009; Nagy Mihály Zoltán: *Kisebbségi érdekképviselet vagy pártpolitika? A Magyar Népi Szövetség története (1944–1953).* Doktori disszertáció. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2011.
29. Nagy József: *Székelyföld határvédelme a második világháborúban.* In: Bárdi Nándor – Pál Judit: *Székelyföld története.* III. 1867–1990. i. m. 452.
30. Várteréz már 1944. november 19-én községi bírónak írt alá, és ő vette át a község pénztárát is. Egy 1943-as cikk alapján Várteréz Bogdán örmény szertartású cipész Dégenstein Dezső Bogdán néven született Gergyószentmiklóson 1894. március 31-én. A zsidó származású édesapja neve helyett édesanyja leánykori családnevét felvevő Várteréz (a név jelentése: piros rózsza) 1943-ban feljelentették és okirat-hamisítás miatt pert indítottak ellene, ami nyomán első fokon egyhavi fogházra ítélték. Dégenstein Bogdánból hogyan lesz Várteréz Bogdán? *Székely Nép,* 1943. november 13. Gál Hunor adatai alapján Várteréz Bogdán 1946-ban meghalt. Gál úgy tudja, hogy Várteréz régeni származású örmény kereskedő volt. Vö. Gál Hunor: *Múltba rejtett örökség. Fejezetek Szépvíz történelmi örökségéből.* i. m. 71.
31. Lásd: Várteréz Béla hadifogoly kártonja az Adatbázisok Online oldalán. HU-MNL-OL-X 10874. <https://adatbazisokononline.mnl.gov.hu/imgview/szovjet-taborok-magyar-foglyai/478F157CAF1049CA9B14728B945ABB0C/1>
32. A Gavrilă Olteanu vezette Iuliu Maniu Erdélyi Önkéntes Ezredet szeptember elején szervezték meg Brassóban. A hónap közepén Székelyföldre vonuló gárdisták rejtett lőszerraktárakat, fegyvereket kerestek a magyar településeken, rabolva, fosztogatva és bántalmazva a lakosságot.

- Novák Csaba Zoltán: *Az átmenet és szocializmus évei, 1944–1989*. In: Bárdi Nándor – Pál Judit (szerk.): Székelyföld története III. MTA BTK–EME–HRM, Székelyudvarhely, 2016. 454.
33. A Román Nemzeti Parasztpárthoz (PN?) közel álló, sepsiszentgyörgyi származású Aurel Tețu jogász, ügyvéd a két világháború között is fontos szerepet töltött be a megye életében, 1920–1923 között Csíkszereda polgármestere, 1928–1931 és 1932–1933 között Csík megye prefektusa, azaz a magyar adminisztráció főispánjának megfeleltethető kormány megbízott megyefőnöke volt. Lásd: Szabó Csongor: *Csík megye közigazgatása, 1918–1940 (2)*. Magyar Kisebbség 2015. 224–225. (Online: https://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsag/pdf/2015_1_2/009Studium_Szabo%20Csongor.pdf)
34. Antal Róbert István: *Szemelvények a Csíki és Gyergyói mikrorégió/kistérség átmeneti éveiből (1945–49)* i. m.
35. Gál Imre ezt követően a szépvízi közbirtokosság egyik vezetője volt egészen az államosításig. A járás élén Minier Lajos főszolgabíró állt. Minier 1942-ben a zsidótörvények miatt kérte nyugdíjazását. Tisztségét dr. Csedő Albert vette át. Lásd: Gál Hunor: *Múltba rejtett örökség. Fejezetek Szépvíz történelmi örökségéből*. i. m. 62.
36. Gál Hunor: *Múltba rejtett örökség. Fejezetek Szépvíz történelmi örökségéből*. i. m. 72.
37. A frissen kinevezett Covrig prefektust „állami vagyont eltulajdonítása” miatt letartóztatták. Bárány Domokos, az MNSZ Csík megyei vezetőségének a tagja, régi madoszos aktivista úgy emlékezett később vissza, hogy Csík megye főispánjának az MNSZ elnöke, a csíkzentdomokosi származású brassói lakatos, Kurkó Gyárfás őt szánta. Azt, hogy végül egy régi hivatalnok, Bálint Mihály kerüljön ebbe a pozícióba, a Kurkóval szemben álló Czíkó Ferdinánd támogatását élvező Kovács Andor szorgalmazta. Lásd: Tar Károly: *Erdélyi sors. Szociográfiák írások*. Erdélyi Lap- és Könyvkiadó, Kvár, 1997. 106. (Online: <http://mek.oszk.hu/02000/02067/02067.htm#5>)
38. Szépvíz község 1945 októberében 6000 lejjel járult hozzá a Vörös Hadsereg csíkszeredai emlékműve felállításának költségeihez. *Jegyzőkönyv*. Szépvíz 1945. október 28. RO-HR-F-00223-28. f. 79.
39. *Jegyzőkönyv*. Szépvíz 1947. július 4. RO-HR-F-00223-28. f. 144. Ezt követően Gál Lajos lett a polgármester. Az ideiglenes községi bizottságba bekerült még Kovács Gábor jegyző, Hurubeanu Liviu, Miklós Géza, Derzsi Sándor, Gál Imre és Meggyes Ferenc. *Jegyzőkönyv*. Szépvíz 1947. július 25. RO-HR-F-00223-28. f. 146.
40. Ehhez lásd: Molnár Gusztáv (szerk.): *Autonómia és integráció*. Magyar Szemle Könyvek, 1993. 92–139.; Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor (szerk.): *Autonómisták és centralisták*. i. m. A kitelepítés kérdése azonban még vissza-visszatért, a gyulafehérvári és nagyszebeni orthodox román érsekség is ilyen tartalmú beadvánnyal fordultak 1945. augusztus 19-én Petre Constantinescu-Iași propagandaügyi miniszterhez. HU-MNL-OL-XIX-1-n-1945-996.

